

<https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.22-33>
УДК 321.017.21:32(460)

Ольга Іваницька

Донецький національний університет імені Василя Стуса
<http://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

ТИПОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФРАНКІЗМУ: СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті здійснено концептуальний аналіз політичної практики франкістського авторитарного режиму, його ідеологічних засад та суспільно-політичних доктрин, розглянуто їхні історичні витоки, фактори та причини формування, складники, сутність, еволюцію та трансформацію ідеологічних принципів і доктрин відповідно до історичних етапів, які пройшов у своєму розвитку іспанський франкістський режим упродовж 1939–1975 років. Доведено відсутність у франкістській Іспанії уніфікованої ідеології, на кшталт націонал-соціалістичного чи фашистського режимів, використання франкізмом розмаїтого консервативного політико-ідеологічного спектра, репрезентованого націоналістичними, традиціоналістськими, конфесійними рухами, коріння яких часто сягає давнього історичного минулого Іспанії. Вивчено їхні історичні, політико-філософські, соціальні витоки та складники, простежено особливості їхнього становлення, розвитку, модифікації та еволюції відповідно до трансформації політичної, соціально-економічної та зовнішньополітичної практики франкізму.

Досліджено правові основи режиму, сутність теорії та практики «органічної демократії», шляхи та механізми організації державної влади, становлення та еволюцію універсального статусу глави держави, який забезпечив ефективність і спадковість королівської влади і мирний перехід до демократичних реформ.

Авторка статті акцентує увагу на прямій взаємозалежності розвитку й еволюції стабілізаційно-реформаторської франкістської авторитарної політичної системи та унікальної моделі переходу Іспанії до повноцінної демократії, набуття нею в короткі терміни суб'єктності в міжнародних відносинах і членства в євроатлантичних структурах.

Ключові слова: Франко, ідеологія, каудилізм, антикомунізм, націоналізм, фалангізм, католицизм, монархізм, законодавство, органічні закони.

Попри висхідну динаміку сучасного глобального процесу демократизації та зростання кількості демократичних країн (у 1974 році було 39 демократичних країн, 27,5 % від загального числа країн у світі, наприкінці 2015 року – вже 125, тобто 64 %), теоретичні та прикладні пошуки сутності й змісту авторитарних політичних систем, їхньої типології, формування в їхніх надрах передумов демократичних транзитів були й залишаються актуальними¹. За С. Гантінгтоном, між визначеними ним «хвилями демократизації» відбуваються «відкати», тобто повернення до недемократичних, зокрема авторитарних, систем². Ця практика є поширеною на пострадянському просторі: Російська Федерація, Білорусь, низка середньоазійських країн. Авторитарні режими збереглися загалом у колишніх комуністичних країнах Азії. Україна також пережила відповідний «відкат» до авторитаризму, пов'язаний із президентством В. Януковича³.

Ба більше, у сучасній закордонній політологічній літературі йдеться про поширення так званого «нового авторитаризму» і водночас висловлюються сумніви щодо твердження про незворотний і поступальний характер процесу світової демократизації. Все ж приєднаємось до оптимістичної думки низки науковців про те, що сучасна демократія справді перебуває в певній кризі, але вона може стати відправною точкою для поглиблених реформ, у результаті яких демократичні політичні системи вийдуть із неї сильнішими, привабливішими та стабільнішими⁴.

З огляду на сказане вище подальші дослідження авторитарної проблематики, як нового, так і класичного авторитаризму, є доцільними й необхідними. Особливо це стосується, на нашу думку, тих авторитарних політичних систем, які забезпечили на базі національного міжпартійного консенсусу мирний і короткотерміновий демократичний транзит, прикладом якого є франкізм. Іспанську модель переходу від авторитарного режиму до повноцінної демократії вважають хрестоматійною, її апробувала низка країн світу.

Ключ до розуміння специфіки іспанського демократичного транзиту лежить, на нашу думку, у типології та природі франкізму, його політичних і правових засадах, у їхній перманентній, послідовній та поміркованій ліберальній еволюції.

Отже, **мета нашого дослідження** полягає у з'ясуванні системотвірних критеріїв концепту франкізму як авторитарної політичної системи, умов її становлення й характерних ідеологічних та суспільно-доктринальних ознак, їхніх історичних, політико-філософських, соціальних витоків та складників, у вивченні особливостей його законодавчого оформлення і правових засад організації державної влади, які загалом підготували й спричинили національний консенсус щодо методів і механізмів переходу іспанської авторитарної системи до демократії.

Теоретичні аспекти авторитарних політичних систем у світовій та вітчизняній історико-політологічній науці вивчено достатньо ґрунтовно. Підсумовуючи, можна зазначити, що загалом науковці, з'ясовуючи конкретику тоталітарно-авторитарних систем, відійшли від використання термінів «тоталітаризм» і «авторитаризм» як слів-синонімів, від підміни або ототожнення цих категорій як абсолютно ідентичних. З'ясовано також, що тоталітаризм – соціальний феномен винятково ХХ століття, тоді як авторитарні системи мають давню історію, вони панували в попередніх століттях, збереглися в різних формах і в новітній час.

Актуальним є дослідження всесвітньовідомого іспаніста, американця іспанського походження Х. Х. Лінца, який упродовж тривалого часу вивчав франкізм і одним із перших зініціював його ідентифікацію як авторитарного режиму, запропонувавши визначення авторитаризму та його системотвірних ознак:

¹ О. Романюк, «Що таке “дефектні демократії” і якими вони бувають», *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* 2, № 33 (2017): 114.

² Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (University of Oklahoma Press, 1993).

³ Юлія Дзюбенко, «Проблеми визначення поняття та сутності демократичних та недемократичних режимів», *Актуальні проблеми політики* 57 (2016): 57–8; О. Тимчук, «Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів», *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки* 2 (2009): 48–54.

⁴ Там само.

Авторитарні режими є політичними системами з обмеженим політичним неподставницьким плюралізмом, без єдиної розробленої і спрямовуючої ідеології (але зі специфічною системою поглядів), у яких відсутня політична мобілізація – інтенсивна чи екстенсивна – і в яких лідер (або, можливо, вузька група) здійснює владу в рамках обмежень, формально недостатньо уточнених, але насправді достатньо передбачуваних (переклад наш. – *О. І.*)⁵.

Ця дефініція і сьогодні є засадничою в подальших наукових пошуках суті, змісту та ролі авторитаризму.

Зауважимо, що майже 40-річна історія франкізму, який припинив своє існування зі смертю у 1975 році свого фундатора Ф. Франко, є найбільш деатованою і найменш з'ясованою у світовій іспаністиці щодо типологічних характеристик. Розмаїття наукових підходів віддзеркалює загалом два полярних погляди: перший постулює франкізм як фашистсько-тоталітарну диктатуру; другий – як авторитарну політичну систему. Паралельно розвивалося й розвивається, зокрема в Україні, загальне концептуальне опрацювання тоталітарно-авторитарної проблематики, визначення системотвірних ознак цих політичних феноменів. Більшість іноземних і вітчизняних іспаністів трактують франкізм як авторитарну політичну систему, як «режим обмеженого плюралізму», який займає проміжне становище між ліберальними демократіями і тоталітарними системами.

Окремо варто згадати праці відомого американського іспаніста С. Пейна. На його думку, будь-яка категоричність стосовно дефініціювання режиму, який проіснував в Іспанії майже 40 років, є малодоцільною і через його перманентні метаморфози, модифікацію та еволюцію лише ускладнює і заплутує справу. Вважаючи франкізм яскраво вираженим авторитарним режимом, С. Пейн виділяє в ньому три послідовні етапи: 1) 1936–1945 рр. – напівфашистський, потенційно імперіалістичний; 2) 1946–1957 рр. – домінування національного католицького корпоративізму, за якого фашистський (фалангістський) компонент було остаточно подолано (підпорядковано); 3) 1958–1975 рр. – період технократичного, певною мірою бюрократичного, авторитаризму⁶.

Завдяки науковим пошукам авторки та інших вітчизняних дослідників визначено такі характерні риси авторитарної політичної системи: авторитарний режим – це цілком самостійний, принципово відмінний від тоталітарного режиму соціально-політичний феномен, якому не притаманна єдина та нова ідеологія, спрямована на тотальну перебудову суспільства, натомість існує орієнтація на національні, консервативні, традиціоналістські ідейні та моральні цінності; наявність лідера чи групи людей, корпорації, підтримуваних різноманітними соціальними верствами, опора авторитарної влади на традиційні соціальні групи; відсутність ієрархічно організованої партії, яка перебирає державні функції; існування «обмеженого» плюралізму; поєднання централізованих і ринкових механізмів у розвитку економіки; застосування репресивних методів до тих, хто закликає до зміни політичного устрою; авторитарні режими за відповідних умов можуть відігравати прогресивну роль у суспільстві, яке перебуває у стані соціального протистояння, не допускають до влади відверто реакційних режимів і відіграють роль проміжного етапу в переході до демократичного суспільства; загальна особливість авторитарних режимів полягає в тому, що вони дозволяють реалізацію певних прав і свобод громадян, однак їхні межі доволі звужені; юридично-правову основу функціонування франкістського режиму становили «органічні закони», що мали конституційний характер; законодавство авторитарних режимів, зокрема і франкізму, є розлогим і достатньо точно передбачуваним, вони функціонують цілком відповідно до чинного законодавства; відмова від догматичних настанов і застосування найновіших методологічних засад і підходів дають змогу ідентифікувати франкізм як авторитарний режим стабілізаційного та реформаційного характеру, який, виконавши функцію модернізації іспанського капіталізму, припинив своє існування зі смертю свого

⁵ Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Boulder, Colo: L. Rienner, 2000), 160.

⁶ Stanley Payne, *El Regimen de Franco. 1936–1975* (Madrid: Alianza Editorial, 1987), 652; Stanley G. Payne, *The Franco Regime. 1936–1975* (London: Phoenix Press, 2000), 622.

фундатора і був замінений парламентською монархією, яка більше відповідала завданням подальшого внутрішнього розвитку країни. Водночас слід вказати на можливість переростання за певних умов авторитарної системи в тоталітарну⁷.

Типологізувати франкізм як авторитарну політичну систему дозволяє аналіз його ідеологічних засад. Ототожнення «франкізм – фалангізм» (фалангізм – іспанський різновид фашизму), яке домінувало практично до початку 1990-х років у закордонній лівій та радянській іспаністиці, не знаходимо в сучасній закордонній та вітчизняній іспаністиці. «Іспанська фаланга і ХОНС» з 1934 року, тобто з часу свого заснування, залишалась малозначною в широкому спектрі політичних партій, що діяли в Іспанії. Річ у тім, що іспанська нація і в XX столітті була найбільш традиціоналістською з-поміж усіх європейських народів. Націоналізм європейського гатунку, зокрема німецького чи італійського, що почувалися скривдженими наслідками Першої світової війни, не мав ґрунту в Іспанії. До того ж загальноіспанський націоналізм був розбавлений регіональними націоналізмами, особливо каталонським і баскським, які виступали проти єдиної іспанської державності. Це, звісно, не означало, що іспанцям бракувало національного самопочуття, але їм не був властивий організований націоналізм у формі ідеологічно зорієнтованих тоталітарних партій чи рухів. Окрім цього, сильну конкуренцію іспанському фашизму – фалангізму – складала політичний католицизм в особі СЕДА, ліві партії (ІСПП, КПІ) та анархізм. На середину 1930-х років «Іспанська фаланга і ХОНС» так і не спромоглася стати масовою партією, в її лавах перебувало всього 5 тис. членів, переважно студентська та інтелігентська молодь. Її називали «партією паничів». На парламентських виборах 1936 року фаланга не виборола жодного депутатського мандату в іспанському парламенті. Після перемоги на парламентських виборах Народного фронту існування фаланги взагалі стало проблематичним. У березні 1936 року її лідера Хосе Антоніо було ув'язнено, а згодом розстріляно. Така ж доля спіткала й інших фалангістських керівників. Саму партію та її видання було заборонено. Уряд Народного фронту ініціював масові арешти фалангістів. Партія змушена була піти в підпілля. Фактично у фаланги як партійної організації зникли будь-які перспективи. Станом на 1 червня 1936 року через арешти, вуличні сутички вона втратила 70 відсотків своїх членів. Фалангістські лідери, з одного боку, хоч і сумнівалися у спроможності військових здобути перемогу, а з другого – мріяли про неї, бо вважали, що успіх повстання допоможе їм проголосити в Іспанії фашистську державу. З початком повстання фалангісти спонтанно переходили на бік військових там, де мали хоч якусь силу, але ніякої суттєвої допомоги не могли надати через неузгодженість своїх дій та нечисленність. Фаланга залишалась автономною цивільною силою, яка не мала жодних офіційних зв'язків зі створеною Хунтою національної оборони⁸. Отже, достатньо підтверджено той факт, що іспанські фашисти – фалангісти – непричетні до підготовки та організації виступу військових. Не маємо і жодних даних про контакти генерала Франко з фалангістами. Взагалі кваліфікувати військове повстання як фашистське, а Франко вважати фашистом – щонайменше некоректно.

Але є й інший бік справи, який полягає в тому, що з розгортанням громадянської війни фаланга поступово набирає ваги й зростає кількісно. Її радикальний націоналізм, авторитаризм, агресивна термінологія приваблювали частину членів інших партій, представників аполітичних середніх класів. Це сталося через те, що з початком громадянської війни ліві та ліберальні партії були заборонені в національній зоні і припинили свою діяльність. Лише карлісти та фалангісти трималися на плаву. Вони не брали участі у формуванні Хунти національної оборони, в обранні Франко генералісимумом та главою уряду. Ба більше, коли

⁷ Тимчук, «Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів»; Олександр Скрипнюк, «Сучасний авторитарний режим: характерні риси і прояви», *ScienceRise: Juridical Science* 2 (2020): 18–23; Ольга Іваницька, «Франкістська Іспанія. 1939–1975 рр.» (автореф. дис. д-ра іст. наук, Київ, 1997), 13–5; Ольга Іваницька, *Іспанія у XX–XXI сторіччях* (Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017), 260–81.

⁸ Ольга Іваницька, «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії: сучасні підходи», *Політичне життя* 4 (2019): 71–81; Stanley Payne, *Falange. A History of Spanish Fascism* (Stanford, 1967), 94, 102–105, 114, 116, 120.

провідна фалангістська газета «ФЕ», що виходила у Севільї, відгукнулася на обрання Франко головокомандувачем збройних сил національної зони хвалебною статтею, то це розлютило фалангістських керівників Мадрида й Андалузії, оскільки вони вважали генералісимуса головним ворогом фаланги⁹.

Неоднозначно оцінюють науковці декрет Франко від 19 квітня 1937 року про створення «Іспанської традиціоналістської фаланги і ХОНС». Рішення Франко заснувати синкретичну і гетерогенну партію на базі фалангізму видається логічним і раціональним. По-перше, слід узяти до уваги загальноєвропейський політичний контекст, коли більшість держав перебували в процесі створення синкретичних національно-авторитарних систем, наслідуючи італійський приклад, формували державні партії і застосовували корпоративні методи регулювання економіки. По-друге, спектр політичних сил, що репрезентував національну зону, очолювану генералісимумом, був дуже розмаїтим. Передовсім фалангу, що залишилася без Хосе Антоніо, роздирали чвари: точилася боротьба за керівництво, партія й далі була аморфною, без чітких організаційних структур. Створену із семи членів Хунту як орган колективного керівництва очолив Мануель Еділья, колишній корабельний механік, якому бракувало як освіти й розуму, так і організаційного досвіду та харизми Хосе Антоніо. Фалангісти не могли дійти згоди щодо подальших дій, часто гору брали ортодокси, які закликали до перевороту за прикладом нацистської Німеччини. Серед монархістів – альфонсистів і карлістів – тривало вперте протистояння щодо кандидата на іспанський престол. Альфонсисти бажали відновлення військово-монархічного режиму за зразком диктатури Прімо де Рівери, карлісти – проголошення монархічної теократичної держави. Водночас обидва табори монархістів бачили Іспанію авторитарною корпоративною державою. Тліла постійна ворожнеча між фалангістами та монархістами. Карлісти, до речі, називали фалангістів «нашими червоними». Військові уникали будь-якої політизації, але теж не бажали віддати результати перемоги в чужі руки¹⁰.

Отже, основна мета створення блоку, що дістав назву «Іспанська традиціоналістська фаланга і ХОНС» (ФЕТ і ХОНС), є очевидною – об'єднання та консолідація соціальних груп і політичних сил, які підтримували Франко. Йшлося про те, щоб запобігти конфліктам між тими силами, що перебували в національній зоні, і в такий спосіб усунути причини, які призвели до поразки в республіканській зоні, і, нарешті, поставити під контроль екстремістські елементи фаланги. На нашу думку, об'єднання політичних сил у національній зоні стало запорукою перемоги франкістів у громадянській війні. Каудильйо зробив те, чого не могли досягти республіканці і врешті-решт зазнали поразки. Сам Франко запевняв, що нове об'єднання не є політичною партією, а «єдиним політичним організмом національного характеру, що це союз об'єднаних спільною метою осіб, зацікавлених у підтриманні порядку, добробуту країни, в розвитку Іспанії в релігійному, культурному і економічному аспектах»¹¹. Новостворена організація більше вирізнялась гучною назвою, аніж уніфікованою ідеологією. Навіть прикметник «традиціоналістська» в її назві свідчить, що традиційні політичні сили обмежують фалангізм. ФЕТ і ХОНС не була інтегральним фалангізмом, як часто пишуть, а союзом фалангістів, карлістів, альфонсистів та інших правих.

До того ж слід узяти до уваги, що фалангісти були переважно антиклерикалами, в їхній уяві майбутня Іспанія повинна стати «ідеологічно орієнтованим суспільством», у якому провідною політичною силою стане фаланга та її ідеологія. Франко ж та його оточення, навпаки, вважали, що «тільки католицька церква є якоюсь мірою єдиним об'єднуючим фактором і що нові інституції мають проїнятися специфічним духом католицизму, а сама Іспанія може бути тільки

⁹ Payne, *Falange. A History of Spanish Fascism*, 129; Payne, *El Regimen de Franco. 1936–1975*, 175.

¹⁰ Payne, *Falange. A History of Spanish Fascism*, 121–24; Payne, *El Regimen de Franco. 1936–1975*, 181; Пол Престон, *Франко: Біографія* (Москва: Центрполиграф, 1999), 195; David Ruiz, *La Dictadura franquista. 1936–1975* (Oviedo: Dopesa, 1978), 51–4; Іваницька, «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії: сучасні підходи», 71–81.

¹¹ Іваницька, «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії: сучасні підходи», 71–81.

католицькою державою». Тож фаланга змушена була змиритися з тим, що її позбавили монополії на «духовне та ідейне виховання молодого покоління»¹². Надалі побачимо, як фаланга одна за одною здаватиме свої позиції.

Зрештою, встановлення єдиного військового керівництва логічно вело до політичної уніфікації країни. Генералісимум пояснював цю потребу ще специфікою іспанської ментальності. Іспанці, на його думку, сповідують «дух анархізму, неконструктивну критику, відсутність солідарності між людьми, екстремізм і взаємну ворожість»¹³. Щоб подолати перераховані вади, потрібен був тривалий час. Уніфікація мала прислужитися цьому.

Подальшу структурування ФЕТ і ХОНС визначила низка указів 1937–1939 років. Програму старої фаланги – її 26 пунктів – було визнано офіційною державною доктриною. Щоправда, Франко наголошував, що цю програму використано як вихідний пункт і надалі її змінюватимуть залежно від потреб. Власне, використання фалангістської програми було, на нашу думку, справою кон'юктурною і даниною часові. Слід врахувати, що жодна з партій національної зони, крім фаланги, не мала такої чіткої програми, до того ж її національні гасла перегукувалися з франкістськими. До того ж була необхідність виявити свою лояльність до Італії та Німеччини, від яких залежало постачання зброї та військової техніки, оскільки нацисти робили ставку не на Франко, а на фалангу, і головна умова їхньої підтримки іспанських націоналістів полягала в тому, що Франко передасть політичну владу фаланзі перед тим, як увійде в Мадрид. Генералісимум також добре знав, що нацистів не влаштовує його тісний зв'язок із монархістами та католицькою ієрархією. Це був ще один аргумент на користь об'єднання. У серпні 1937 року ФЕТ і ХОНС прийняла свій статут, який складався з 48 статей. Вони визначали структуру, служби, емблеми та символіку об'єднання. На підставі їх аналізу можна стверджувати, що ранній франкізм лише імітував зовнішні сторони європейського фашизму. Було запроваджено в новому політичному утворенні фалангістське привітання піднесенням руки вгору, блакитні сорочки, червоні берети, офіційне звертання «товариш», червоно-чорний прапор, гімн та гасло «Хай живе Іспанія!» («¡Arrriba España!»). Але на армію фалангістські вітання та гімн не поширювались, там вони залишалися традиційними¹⁴.

Апогеєм статутних принципів став параграф 47, у якому було сказано, що «національний глава "Іспанської традиціоналістської фаланги і ХОНС", верховний каудильйо Руху уособлює всі цінності та чесноти руху; як автор історичної епохи, в якій Іспанія здобула можливість реалізувати своє призначення, а з ним і прагнення руху, глава перебирає у всій повноті абсолютну владу і є відповідальним перед Богом та Історією». Каудильйо одержав також право призначати свого наступника, який успадкує ті самі чесноти та повноваження. Було визначено дві категорії членства у ФЕТ і ХОНС: 1) активні члени, до яких належали старі фалангісти, карлісти, військові і ті, хто мав особливі заслуги; 2) пасивні – всі інші; вони мали право перейти до першої категорії через тривалий час вірного служіння режиму. В організації також створили 12 профільних служб. Але всі ці структури не могли обмежити владу каудильйо, а повноваження Політичної хунти обмежувалися порівняно зі статутом 1934 року і зводилися лише до «вивчення тих проблем, які становлять інтерес» для загального розвитку руху та надання допомоги главі у справах, які він доручить їй¹⁵.

Як бачимо, функції ФЕТ і ХОНС мали формальний характер, і їхній вплив на державні справи, а згодом і на формування першого постійного уряду був нульовим. Так було і в інших країнах Європи, де політичну систему очолювали військові (Хорті в Угорщині, Пілсудський у Польщі, Антонеску в Румунії). Фашистські рухи відігравали тут підпорядковану і незначну роль¹⁶.

Генералісимум називав нове політичне об'єднання не партією, а Рухом. Згодом ця назва й утвердилася. Справді, важко говорити, що це була монолітна політична організація, а тим

¹² Іваницька, «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії», 71–81.

¹³ Jose Manuel Sabin Rodriguez, *La Dictadura franquista (1936–1975). Textos y documentos* (Madrid: AKAL, 1997), 17.

¹⁴ Там само, 183.

¹⁵ Sabin Rodriguez, *La Dictadura franquista (1936–1975). Textos y documentos*, 46–47, 72–73.

¹⁶ Payne, *El Regimen de Franco. 1936–1975*, 186–87.

більше державна структура на зразок відповідних моделей у Німеччині чи Італії. У промові з нагоди заснування ФЕТ і ХОНС каудильйо підкреслив, що «національний рух уособлює традиційну Іспанію: Велику, Єдину і Католицьку» і що «наша система буде базуватися на португальській чи італійській моделі, але зі збереженням наших історичних інституцій». В інтерв'ю від 19 липня 1937 року він повторив, що новостворена держава є «тоталітарною», але не за взірцем нацистського чи радянського тоталітаризму з його абсолютним державним контролем, а на зразок іспанської монархії часів Фердинанда та Ізабелли, коли Іспанія була унітарною і авторитарною державою з притаманним їй традиційним плюралізмом¹⁷.

Найвагомішу ідеологічну легітимізацію свого руху і влади Франсиско Франко отримав з боку католицької церкви, що заперечує фашистську сутність франкістського режиму. Щоправда, церковні ієрархи Іспанії не брали участі в підготовці військового повстання. Але з його початком один за одним висловлюють свою підтримку «патріотично-військовому» рухові, називаючи його «хрестовим походом за релігію, батьківщину та цивілізацію». Не з'ясовано, кому належить ініціатива цього визначення. Вважають, що кардинал Гома, архієпископ Толедо і примас Іспанії, якого часто називають духовним наставником повстання, ще у 1932 році доводив, що «святе провидіння» врятує Іспанію. Про «хрестовий похід» говорили на своїх зібраннях карлісти, які пізніше брали участь у громадянській війні під гаслами «Хай живе релігія!», «Хай живе Ісус Христос!». Першим, хто публічно вжив цей термін, був, як стверджує іспанський історик Серхіо Вілар, Франко¹⁸. Це сталося 23 липня під час промови по радіо Тетуана. 23 серпня 1936 року єпископ Памплони Марселіно Олаєча заявив: «Тільки війною без хрестового походу ми не переможемо»¹⁹.

Першого жовтня 1936 року після передання Франко повноважень генералісімуса та глави уряду єпископ Саламанки Пла-і-Даніель опублікував пастирське послання, в якому проголосив національний рух «хрестовим походом». Варто підкреслити, що це була відповідь і на бузувірську практику переслідувань за релігійні переконання в республіці і республіканській зоні в роки громадянського протистояння. Можливо, ні в який інший період європейської та світової історії, в жодній країні, крім СРСР, не виявлялась така сильна ненависть до релігії і всього того, що з нею пов'язане, як це сталося в Іспанії. Достатньо було бути священником, щоб опинитися під загрозою розстрілу. Було вбито 4184 священників, а з-поміж вірян – 283 жінки і 2365 чоловіків, усього 6832 особи. Загалом репресовані священники та віряни становили 10 відсотків жертв у республіканській зоні. Якщо ж урахувати мирян, що зазнали переслідувань за віру, за використання розп'яття, то ця цифра зростає до 90 відсотків²⁰.

Отже, наголосимо, провідною консолідуючою силою франкістської держави стали християнство західного зразка і католицька церква. Франкізм спробував перетворити католицизм у глобальну, всеосяжну ідеологію (на зразок європейської християнської демократії). Структура та принципи франкістського режиму були за своєю природою державницькими, централістськими. Церква, католицизм і націоналізм стали основою їхньої єдності, значно простішої і зрозумілішої іспанцеві, ніж республіканські ідеї²¹.

Велика питома вага консервативно-традиціоналістських елементів у блоці націоналістів, вплив церкви, погляди самого Франко, «покірною волі церкви», вплинули на формулу майбутньої Іспанії, яку запропонував генералісімус у своєму першому публічному виступі як глава держави 19 січня 1937 року: «Іспанія повинна стати католицькою державою». Ідеологічні

¹⁷ Payne, *El Regimen de Franco. 1936–1975*, 184–85; Carlos Fernandez Santander, *La Dictadura de Franco. Ideologia, personajes, metodos* (Sada-A. Coruña: Edicions de Castro, 2002), 31–35.

¹⁸ Sergio Vilar, Ricardo de la Cierva, *Pro y contra Franco* (Barcelona: Planeta, 1986).

¹⁹ Sabin Rodriguez, *La Dictadura franquista (1936–1975)*, 279–80; Jose Maria Garcia Escudero, *Historia politica de las dos Españas*, vol. 3 (Madrid: Editora Nacional, 1976), 41–45.

²⁰ Max Gallo, *Spain under Franco* (New York: E. P. Dutton & Company, Inc., 1974), 147.

²¹ Жорж Сориа, *Война и революция в Испании. 1936–1939*, т. 2 (Москва: Прогресс, 1987), 27; С. П. Пожарская, «Думал ли Франко о будущем Испании?», в *Проблемы испанской истории* (Москва: Наука, 1992), 5–15; Іваницька, «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії: сучасні підходи», 71–81.

принципи режиму концентрувались у поняттях «Бог, батьківщина, справедливість». Тому франкістський режим не міг бути ідеологічно пов'язаний з тими силами, які заперечували католицизм як принцип, тобто з нацизмом²².

Щодо терміна «каудильйо», то немає підстав ототожнювати його за походженням, природою та суттю з італійським «дуче» чи нацистським «фюрер», хоча Франко і мав необмежену владу. Якщо Муссоліні й Гітлер були аутсайдерами, які порвали з традиційним суспільством і захопили лідерство над особливою групою та її ідеологією, то Франко став кінцевим продуктом часу, касти та реальної іспанської історії «класичного типу». Принцип каудилізму є визначальним у державному праві Іспанії і тлумачиться як «природний представник інтересів народу». На думку іспанських дослідників, каудилізм має провіденційне походження і є природною формою управління, витоки якого сягають першопочатків іспанської історії. Простежуємо його впродовж усієї історії країни. З каудилізму, на їхню думку, виникла монархія, яка в Іспанії мала виборний характер і лише поступово трансформувалась у спадкову. Франкістський режим намагався підкреслити свою засадничу спорідненість із традиційною Іспанією на принципах органічної демократії. Її суть полягає в тому, що основою суспільного ладу є народ як особлива, єдина і природна спільнота, вкорінена в далекій історії. На відміну від ліберальної демократії вона наділена представництвом із «природних джерел»: родин, громад, профспілок, муніципалітетів тощо²³.

Спочатку Франко сприймав титул каудильйо як «верховне військове командування національними силами в громадянській війні». Та коли до нього перейшло не тільки військове, а й політичне керівництво державою і рухом, найменування «каудильйо» набуло, на його думку, іншого, історичного значення, яке веде родовід із середньовічної Іспанії і прирівнювалось до високого королівського сану та королівської гідності. У 1937 році Франко заявив: «Ми – монархія без короля, але ми – монархія». Він любив також повторювати фразу: «Королі та каудильйо, котрі створили Іспанію». Іспанські автори також наполягають на тому, що влада каудильйо не перетворилась на режим персонального або одноособового правління, а лише означала політичний компроміс з «опозицією» і від самого початку забезпечувала свободу дій різних політичних структур, що репрезентувала всі верстви іспанського суспільства. Рікардо де ла Сієрва пропонує іншу, незвичну формулу суті каудильйо – як «націоналізовану ідею нації»²⁴.

Номинальний глава старої фаланги Еділья, призначений каудильйо членом Політичної ради Руху, відмовився ввійти до її складу, оскільки розумів, що йому випадає лише роль імітатора. Каудильйо не зволікав із покаранням. Едільї та його найближчим соратникам було інкриміновано нехтування військовою дисципліною, притягнуто до судової відповідальності і засуджено до смертної кари, яку згодом замінили тюремним ув'язненням. Так на тривалий час було припинено будь-яку обструкцію каудильйо з боку ортодоксальних фалангістів²⁵.

Після завершення громадянської війни та перемоги в ній франкісти сформували своє бачення майбутньої Іспанії та її курсу: вона мала стати авторитарною і правовою у визначених межах. Завдання полягало в тому, щоб під режим підвести відповідну правову базу, яка б гарантувала основні громадянські права, використання католицизму та посилення конфесійності в державному будівництві, одночасному усуненні з нього фалангістських прикмет.

Законодавче інституціонування франкістської державності, так званої «нової держави», базувалось на принципах «органічної демократії». Термін «органічна демократія» доволі часто фігурує в конституційних документах франкістської Іспанії і потребує відповідного з'ясування.

²² Pascual Marin Perez, *El Caudillaje Español. Ensayo de construccion historico-juridica* (Madrid: Temas de Hoy, 1960), 5, 18, 11, 17; Carlos Fernandez Santander, *Le Dictadura de Franco. Ideologia, personajes, metodos* (Sada-A. Coruña: Edicions de Castro, 2002), 921.

²³ Gallo, *Spain under Franco*, 28; Іваницька, «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії: сучасні підходи», 71–81; Marin Perez, *El Caudillaje Español. Ensayo de construccion historico-juridica*, 215–19.

²⁴ Vilar, Cierva, *Pro y contra Franco*, 17, 119–20.

²⁵ Престон, *Франко: Биографія*, 207–210, 213; Marin Perez, *El Caudillaje Español. Ensayo de construccion historico-juridica*, 43–6; Іваницька, «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії: сучасні підходи», 71–81.

Цю специфічну теорію державності детально розробили західні філософи та політологи. Розробляли її і в емігрантських колах. На думку її прихильників, «органічна демократія» є альтернативою ліберальній та егалітарній демократіям, вона є істинною демократією, оскільки передбачає реалізацію основних інтересів суспільства, а не егоїстичних інтересів індивідуумів. Це робиться через представництво соціальних осередків: синдикатів, корпорацій, громад, муніципалітетів, родин, через які народ бере участь в управлінні державою. Такі, на нашу думку, принципи постулювалися в іспанському варіанті «органічної демократії», без поділу суспільства за класовою ознакою²⁶.

Інституціонування та основні риси державного ладу франкістської Іспанії склалися поступово. Вони також підтверджують факт відсутності конституції у звичному розумінні слова та заміни її так званими «основними законами», які мали, на думку іспанських правників, конституційний характер: «Хартія праці» (1938 р.), «Закон про утворення кортесів» (1942 р.), «Хартія іспанців» (1945 р.), «Закон про спадкоємність» (1947 р.), «Принципи Національного Руху» (1958 р.), «Органічний закон держави» (1967 р.). Іспанська конституційна доктрина розглядає ці державні документи як «особливу форму конституції»²⁷.

Основні засади та форму державного ладу Іспанії було визначено в «Хартії іспанців», «Законі про спадкоємність», «Органічному законі держави», за якими Іспанія поставала «як політичне ціле, католицька, соціальна і представницька держава, яка згідно зі своєю традицією проголошувала себе конституційованою як королівство»²⁸.

Зауважимо, що утвердження статусу королівства мало історичне значення для майбутнього Іспанії, оскільки монархізм став однією з найголовніших тенденцій у громадській думці. Він був своєрідним політичним компромісом між різними політичними силами і забезпечив після смерті каудильйо феномен іспанського демократичного транзиту. Франко та повірники були «законниками»: вони строго дотримувались прийнятих ними правових актів і правил гри. Саме тому франкістські кортеси, згідно з цими механізмами, ухвалили після смерті Франко закон про політичну реформу, яка відкрила дорогу до демократії.

Вершиною процесу інституціонування франкістської держави було ухвалення у 1967 році «Органічного закону держави», який завершив її конституціювання, визначав механізм переходу влади до короля, його права та прерогативи, фіксував юридичний статус уряду і його голови, вносив суттєві зміни в діяльність кортесів, розширивши їхнє представництво тощо²⁹.

Отже, іспанська франкістська держава була авторитарною стабілізаційно-реформаційного спрямування, її державному урядуванню не притаманна єдина уніфікована ідеологія, яка закликала до тотальної перебудови суспільства, натомість воно характеризується використанням розмаїтого, доволі аморфного, ідеологічного спектра, який віддзеркалював ідеї націоналізму, католицизму, деякі – фалангізму, каудилізму, монархізму, антикомунізму, традиціоналістів та військових. Законодавство епохи Франко мало конституційний характер, основні закони підготували іспанську спільноту до мирного демократичного транзиту, передачі влади королю Хуану Карлосу I та реалізації глибоких політичних демократичних перетворень у країні.

Список використаної літератури

- Дзюбенко, Юлія. «Проблеми визначення поняття та сутності демократичних та недемократичних режимів». *Актуальні проблеми політики* 57 (2016): 49–60. http://app.nuoua.od.ua/archive/57_2016/8.pdf.
- Іваницька, Ольга. «Франкістська Іспанія. 1939–1975 рр.». Автореф. дис. д-ра іст. наук. Київ, Ін-т історії України НАН України, 1997.
- . *Іспанія у XX–XXI сторіччях*. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017.
- . «Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії: сучасні підходи». *Політичне життя* 4 (2019): 71–81. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.4.11>.

²⁶ Іваницька, *Іспанія у XX–XXI сторіччях*, 303–304.

²⁷ Іваницька, «Франкістська Іспанія. 1939–1975 рр.», 29.

²⁸ *Конституции буржуазных государств Европы* (Москва: Юридическая литература, 1957), 506–14, 521–33.

²⁹ Іваницька, «Франкістська Іспанія. 1939–1975 рр.», 30; Іваницька, *Іспанія у XX–XXI сторіччях*, 325–26.

- Конституции буржуазных государств Европы. Москва: Юридическая литература, 1957.
- Пожарская, С. П. «Думал ли Франко о будущем Испании?» В *Проблемы испанской истории*, 5–15. Москва: Наука, 1992.
- Престон, Пол. *Франко: Биография*. Москва: Центрполиграф, 1999.
- Романюк, О. І. «Що таке “дефектні демократії” і якими вони бувають». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* 2, № 33 (2017): 114–23. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109732>.
- Скрипнюк, Олександр. «Сучасний авторитарний режим: характерні риси і прояви». *ScienceRise: Juridical Science* 2 (2020): 18–23. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210869>.
- Сориа, Жорж. *Война и революция в Испании. 1936–1939*. Т. 2. Москва: Прогресс, 1987.
- Тимчук, О. Л. «Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів». *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки* 2 (2009): 48–54. https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/urist-2-2009/files/law-2009-2_8.pdf.
- Fernandez, Carlos Santander. *La Dictadura de Franco. Ideologia, personajes, metodos*. Sada-A.Coruña: Edicions de Castro, 2002.
- Gallo, Max. *Spain under Franco*. New York: E. P. Dutton & Company, Inc., 1974.
- Garcia Escudero, Jose Maria. *Historia politica de las dos Españas*. Vol. 3. Madrid: Editora Nacional, 1976.
- Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, 1993.
- Linz, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, Colo: L. Rienner, 2000.
- Marin Perez, Pascual. *El Caudillaje Español. Ensayo de construccion historico-juridica*. Madrid: Temas de Hoy, 1960.
- Payne, Stanley. *Falange. A History of Spanish Fascism*. Stanford, 1967.
- . *El Regimen de Franco. 1936–1975*. Madrid: Alianza Editorial, 1987.
- . *The Franco Regime. 1936–1975*. London: Phoenix Press, 2000.
- Ruiz, David. *La Dictadura franquista. 1936–1975*. Oviedo: Dopesa, 1978.
- Sabin Rodriguez, Jose Manuel. *La Dictadura franquista (1936–1975). Textos y documentos*. Madrid: AKAL, 1997.
- Vilar, Sergio, Ricardo de la Cierva. *Pro y contra Franco*. Barcelona: Planeta, 1986.

Bibliography

- Dziubenko, Yuliia. “Problemy vyznachennia poniattia ta sutnosti demokratychnykh ta nedemokratychnykh rezhyziv.” *Aktualni problemy polityky* 57 (2016): 49–60. http://app.nuoua.od.ua/archive/57_2016/8.pdf [in Ukrainian].
- Fernandez, Carlos Santander. *La Dictadura de Franco. Ideologia, personajes, metodos*. Sada-A.Coruña: Edicions de Castro, 2002.
- Gallo, Max. *Spain under Franco*. New York: E. P. Dutton & Company, Inc., 1974.
- Garcia Escudero, Jose Maria. *Historia politica de las dos Españas*. Vol. 3. Madrid: Editora Nacional, 1976.
- Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, 1993.
- Ivanytska, Olga. “Frankistska Ispaniia. 1939–1975 rr.” Doctoral diss. abstract. Kyiv, 1997 [in Ukrainian].
- . *Ispaniia u XX–XXI storichchiakh*. Vinnytsia: Nilan-LTD, 2017 [in Ukrainian].
- . “The Ideological Foundations and Sociopolitical Doctrines of Governance in Spain under Franco: Modern Approaches.” *Political Life* 4 (2019): 71–81. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.4.11> [in Ukrainian].
- Konstitucii burzhuaznyh gosudarstv Evropy*. Moscow: Yuridicheskaya literatura, 1957 [in Russian].
- Linz, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, Colo: L. Rienner, 2000.
- Marin Perez, Pascual. *El Caudillaje Español. Ensayo de construccion historico-juridica*. Madrid: Temas de Hoy, 1960.
- Payne, Stanley. *Falange. A History of Spanish Fascism*. Stanford, 1967.
- . *El Regimen de Franco. 1936–1975*. Madrid: Alianza Editorial, 1987.
- . *The Franco Regime. 1936–1975*. London: Phoenix Press, 2000.
- Pozharskaya, S. “Dumal li Franko o budushem Ispanii?” In *Problemy ispanskoj istorii*, 5–15. Moscow: Nauka, 1992 [in Russian].
- Preston, Paul. *Franco: A Biography*. Moscow: Centropoligraf, 1999 [in Russian].

- Romanyuk, O. "What is 'Defective Democracies' and what they are." *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology* 2, no. 33 (2017): 114–22. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109732> [in Ukrainian].
- Ruiz, David. *La Dictadura franquista. 1936–1975*. Oviedo: Dopesa, 1978.
- Sabin Rodriguez, Jose Manuel. *La Dictadura franquista (1936–1975). Textos y documentos*. Madrid: AKAL, 1997.
- Skrypniuk, Oleksandr. "Modern Authoritarian Regime: Characteristics and Manifestations." *ScienceRise: Juridical Science* 2 (2020): 18–23. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210869> [in Ukrainian].
- Soria, Georges. *Guerre et révolution en Espagne. 1936–1939*. Vol. 2. Moscow: Progress, 1987 [in Russian].
- Timchuk, A. "Political and Law Features of Modern Authoritarian Political Modes." *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Law* 2 (2009): 48–54. https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/urist-2-2009/files/law-2009-2_8.pdf [in Ukrainian].
- Vilar, Sergio, Ricardo de la Cierva. *Pro y contra Franco*. Barcelona: Planeta, 1986.

Olga Ivanytska

Vasyl' Stus Donetsk National University

TYOLOGY, POLITICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF FRANCOISM: MODERN INTERPRETATIONS

Abstract

The article proposes a conceptual analysis of the political practices of the Francoist authoritarian regime, including its ideological principles and socio-political doctrines. The study delves into their historical origins, factors and reasons for formation, components, essence, and the evolution and transformation of these ideological principles and doctrines throughout the historical stages that the Spanish Francoist regime underwent from 1939 to 1975.

The argument is presented that Francoist Spain did not adhere to a unified ideology, similar to national-socialist or fascist regimes. Instead, a diverse conservative political-ideological spectrum was employed, encompassing nationalist, traditionalist, and confessional movements, rooted in the ancient historical past of Spain. The article explores the historical, political-philosophical, and social origins of these movements, as well as their components, peculiarities of formation, development, modifications, and evolution in alignment with the transformation of Francoism's political, socio-economic, and foreign policy practices.

The legal foundations of the Francoist regime, the essence of the theory and practice of 'organic democracy,' and the ways and mechanisms of government organization are examined. The article also explores the formation and evolution of the universal status of the head of state, which ensured the efficiency and heredity of royal power and facilitated a peaceful transition to democratic reforms.

The author focuses on the direct interdependence of the development and evolution of the Francoist authoritarian political system, aimed at stabilization and reforms, and the unique model of Spain's transition to a full-fledged democracy. The article discusses Spain's rapid acquisition of subjectivity in international relations and its membership in Euro-Atlantic structures.

Keywords: Franco, ideology, caudilism, anti-communism, nationalism, phalangism, catholicism, monarchism, legislation, organic laws.

Матеріал надійшов 20 грудня 2023 р.

Іваницька Ольга Павлівна – докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса

Ivanytska Olga – D.Sc. in History, Professor, Professor at the Department of Political Science and Public Administration, Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID iD: 0000-0002-5512-1542

E-mail: o.ivanytska@donnu.edu.ua

.....

Цитування (Чикаго: виноска і бібліографія):

Іваницька, Ольга. «Типологія та політико-правові засади франкізму: сучасні інтерпретації». *Empirio* 1, № 1 (2024): 22–33. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.22-33>

Citation (Chicago: Notes and Bibliography):

Ivanytska, Olga. “Typology, Political and Legal Foundations of Francoism: Modern Interpretations.” *Empirio* 1, no. 1 (2024): 22–33. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.22-33> [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)